

KELETAS ŽODŽIŲ APIE INDIVIDO, VISUOMENĖS IR VALSTYBĖS SANTYKIO SAMPRATĄ IR PARLAMENTARIZMO REIKŠMĘ 1918 M. VASARIO 16 D. IŠVAKARĖSE

DR. RIMANTAS MIKNYS

Šiuo metu Lietuva švenčia šimto metų modernaus valstybingumo jubiliejų. Iškilminguose minėjimuose, įvairiose diskusijose kalbant apie 1918 m. vasario 16 d., Lietuvos Tarybos priimtas nutarimas dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo apibūdinamas kaip „stebuklas“, „netikėtumas“, „valstybingumas, atsiradęs iš nieko, nebūties, tamsumos“ ir panašiai. Moksliniame diskurse dažnai šis faktas tapatinamas tik su Pirmojo pasaulinio karo suformuota nauja geopolitine situacija Vidurio ir Rytų Europoje. Girdint tai, man pačiam teko atkreipti dėmesį ir net paprieštarauti, kad tikrai taip nėra, kad, taip sakant, užmirštamasis darbas, kurį nuveikė XIX amžiaus sukilėliai, lietuvių tautinio atgimimo veikėjai, pagaliau per amžių tautiškai bręstanti lietuvių liaudis – valstiečiai, tapę tautos atgimimo juodadarbiais: knygnešiais, daraktoriais, įvairių organizacijų aktyvistais... Lietuvos Taryba tik vainikavo šį darbą skelbdama ir konstruodama valstybę. O ši jau kūrė savo teisinius pamatus, stiprino ir plėtojo savo struktūras, forminosi tarptautiniame politikos diskurse. „Parlamento studijose“ apie tai kalbama ne tik šiame numeryje, bet ir keliuose ankstesniuose. Tad šio numerio įžangoje noriu priminti tai, kas daugumai iš mūsų žinoma, ką esu ne kartą savo specialiuose tyrimuose aptaręs ir konstatavęs, – jau XIX–XX amžių sankirtoje lietuvių visuomenė buvo tvirtai suvokusi savo būvį, gebanti vertinti savo galimybes ir brėžti ateities projekciją.

Kaip žinome, XIX amžiuje gimė dauguma mūsų kasdienybės reiškinų, procesų. Tarp jų ir tai, ką vadiname modernia lietuvių tauta, modernia visuomene, modernia valstybe. Pastaroji yra tam tikras įrankis, kuris padeda tokiai visuomenei, tautai tvarkytis gyvenimą (politinį, kultūrinį, ekonominį), nustatyti santykius su kaimynais ir apskritai su pasauliu. Ar gali moderni visuomenė, tauta funkcionuoti be šio įrankio, t. y. apskritai arba be savo tautinės valstybės? Aišku, kad gali. Rastumėm ne vieną pavyzdį pasaulyje, ne tik praeity (pvz., mes, lietuviai, lenkai, čekai, kroatai...) XIX–XX amžiaus sankirtoje, bet ir dabar (katalonai, baskai, bretonai...). Individai, tam tikru momentu gebantys išgryninti bendrą grupinį interesą, kuria struktūras, per kurias vykdo veiklą tam interesui patenkinti. Toks pavyzdys yra knygnešiai ir jų organizacijos, galiausia varpininkai, išgryninę savo politinį interesą, ir t. t. Iš esmės juk kalbame apie aktyvų individą, kurį dabar įvardijame kaip pilietį. Pagrindiniai mūsų laikų ženklai jau veik daugiau kaip 20 metų yra pilietinė visuomenė ir teisinė valstybė, gebanti gerbti žmogaus laisves. Galbūt iš pirmo žvilgsnio tai gali skambėti kaip paradoksas, bet tie patys ženklai, taip pat juos įvardijant ir teikiant tą patį turinį, buvo svarbiausi orientyrai ir naujosios lietuviybės puoselėtojams varpininkams, ir jų aplinkoje susiformavusiems lietuvių demokratams (partiniu požiūriu – socialdemokratams ir Lietuvos demokratams).

Tenka pabrėžti, kad apskritai pasvarstymai ir nuomonės apie individo ir visuomenės, visuomenės ir valstybės, individo ir valstybės santykius visada buvo ir dabar yra aktualūs. Kaip suderinti atskirų individų interesus, kaip rasti tų interesų aukso vidurį – *Bendrą Valią* – nepažeidžiant asmens laisvės, suderinant juos su visuomenės reikmėmis, palaikant tos visuomenės funkcionavimo stabilumą? Šis klausimas iki šiolei neturi galutinio atsakymo ir aišku, kad neturės, nes interesai nuolatos kinta: vieni nunyksta, kiti atsiranda. Nekintantis yra tiktai pagrindinis – išlikimo, buvimo interesas, užtikrinantis individo veiklą ir savirealizaciją, skatinantis *Bendros Valios* paieškas.

Ieškant atsakymo į šį klausimą, dažniausiai susitelkiama į valstybės, kaip individų interesus reguliuojančios ir derinančios institucijos, vaidmens, formos ir funkcijų aptarimą. Ypač daug dėmesio skiriama demokratinės valstybės sampratai. Demokratija, kaip kultūros reiškiny, yra nuolatos kintanti, kūrybiškai ją ugdant ir tobulinant, siekiant kuo išsamiau išreikšti *Bendrąją Valią*, rasti tos *Valios* vardiklį.

Tačiau visa tai daugiau politologų reikalas, o mes, kaip istorikai, grįžkime į XIX amžių. Čia reiktų pabrėžti, kad XIX a. pabaiga – XX a. pradžia Lietuvoje – tai laikotarpis, kuriame, anot Mykolo Biržiškos, „liaudis virto tauta“¹. Dabartinė mūsų istoriografija teigia, kad tai buvo metas, kai „liaudis virto visuomene“². Patikslinu – modernia visuomene. Pradedant „Aušra“, toliau varpininkams, o vėliau lietuvių demokratams pavyko, Mykolo Römerio žodžiais tariant, „liaudies mases, plebsą išplėsti iš paklusnumo formų [turimas galvoje baudžiaminis, Rusijos pavaldinio mentalitetas – *R. M. pastaba*] ir padaryti jį visuomene, savarankiškai galinčia pasirinkti savo likimą“³. Iš karto kyla klausimas, koku būdu, kokiais įrankiais. 1915 metais tas pats M. Römeris teigė, kad „demokratai <...> atmets bet kokius mėginimus primesti savo globą liaudžiai, jai vadovauti ir skelbia aktyvios liaudies savivaldybės principus visose tautinio, politinio, visuomeninio bei ūkinio gyvenimo srityse. Vieni tad kelia ir stengiasi įtvirtinti autoriteto ir vadovavimo principus viešajame gyvenime, kiti – kylančio iš apačios demokratinio savaveiksmiškumo pradmenis.“³ Taigi, toks būdas, įrankis buvo visuomenės savivaldos, visuomenės atstovavimo, arba galima dar kitaip pavadinti, – parlamentarizmo idėja. Tad pažvelkime labai bendrais bruožais, kokiomis aplinkybės ji atsirado, plėtojosi, kaip reiškėsi ir kokią įtaką turėjo lietuvių liaudies virsmui tauta.

¹ Biržiška, M. *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą, t.1. Liaudis virsta tauta*. Los Angeles, 1953.

² Aleksandravičius, E. *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 64.

³ Römeris, M. Lietuva karo akivaizdoje. *Baltos lankos*, nr. 3, 1993, p. 211.

Plėtojantis moderniosios lietuviškos politinės minties raiškai, bene pirmą kartą labai bendru pavidalu parlamentarizmo idėja pasirodo pirmosios lietuviškos partijos – LSDP programoje. 1897 metais šios partijos II suvažiavime priimtos programos punkte apie Lietuvos valstybingumą teigiama: „Laisvanoriška federacija su įstatymdavytės ir valdžios savivalda liaudžiai valstybėje, krašte, provincijoje ir valsčiuje.“⁴ Vėliau parlamentarizmo idėja buvo tikslinta jau Lietuvos demokratų siūlomuose valstybingumo modeliuose. Ją 1901 metų „Varpe“, straipsnyje „Credo. Kilk ir kelk!“⁵, pristatė Povilas Višinskis. Aiškesnius kontūrus ši idėja įgavo 1902 metais įkurtos Lietuvių demokratų partijos programos, parengtos remiantis tuo pačiu straipsniu, projekte. Jo rengėjai P. Višinskis ir Jonas Vileišis projekte nurodė: „Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva <...> Tardami „Lietuva – lietuviams“ mes trokštame išgauti mūsų tautai tokią politišką tvarką, kuriai esant lietuviai galėtų patys save valdyti, nepriklausydami svetimiesiems. Tai tegali įvykti tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose.“⁶ 1905 metais P. Višinskis „Varpe“ rašė dar konkrečiau: „Vienu žodžiu, mūsų politiškas idealas – nepriklausoma Lietuva, jos maždaug etnografiškose ribose pačių gyventojų valdoma su seimu Vilniuje <...>“⁷. Kaip matome, jau tuo metu, kai dar gana toli buvo iki 1918 metų, buvo formuluojamas Lietuvos, kaip tautinės valstybės, modelis ir pagal apibrėžiamą teritoriją, ir pagal demokratijos sampratą⁸. Pastarąją galima apibūdinti kaip tautinę demokratiją, kuria vadovaujantis pagrindinis vaidmuo kuriant valstybę turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių etnos interesus.

⁴ Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos, [b., v.].

⁵ Blinda [Višinskis, P.], „Credo. Kilk ir kelk!“, *Varpas*. 1901, nr. 5, p. 51.

⁶ Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas), *Varpas*. 1902, nr. 12, p. 258.

⁷ Demokratas [Višinskis, P.], „Demokrato balsas“, *Varpas*. 1905, nr. 9/10, p. 90–91.

⁸ Višinskis, P. *Žmogaus tiesos*. Vilnius, 1905; *tas pats, Kas tai yra konstitucija*. Vilnius, 1906; *tas pats, Mūsų reikalavimai – apie žmonių atstovus valdžioje*. Vilnius, 1906; *tas pats, Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*. Vilnius, 1905.

Tiesa, P. Višinskis 1905 metais „Varpe“ prakalbo jau apie Lietuvos valstybingumo realizavimą remiantis bendrais Lietuvoje gyvenančių tautų-etnosų politiniais interesais⁹. Tokią poziciją lėmė ne tik jo idėjinės nuostatos, bet ir to meto Lietuvos politinio gyvenimo realijų supratimas. Veik visą 1905 m. pirmą pusmetį Vilniuje ne kartą rinkosi Lietuvos tautų atstovų susirinkimai, kuriuose lietuvių siūlomam etnografinės Lietuvos politinės autonomijos projektui baltarusiai, Lietuvos lenkai, žydai priešinosi siūlydami istorinės Lietuvos (etnografinių Lietuvos ir Baltarusijos) politinės autonomijos projektą, kitaip dar vadinamą „krajovcišku“. Šis projektas rėmėsi istorine Lietuvos valstybingumo tradicija, istorine lietuviškumo samprata. Nes, anot jo gynėjų, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės ir kultūrinės tradicijos, teritorijos ekonominis bendrumas, pilietinės savimonės rudimentai, paremti naujais demokratiniais valdymo principais, galėjo garantuoti visų apibrėžtoje teritorijoje gyvenančių tautų-etnosų normalų būvį ir evoliuciją¹⁰. Šis valstybingumo modelis ypač sureikšmino pilietiškumo principą, turėjusį tapti naujos visuomenės funkcionavimo pagrindu. Drauge ir parlamentarizmo idėją, nes šiame modelyje santykiai tarp tautų, o ir visi svarbiausi istorinės Lietuvos visuomeninio gyvenimo klausimai turėjo būti reguliuojami ir sprendžiami Vilniuje besirenkančio Seimo, išrinkto ir funkcionuojančio demokratiniais pagrindais. Lietuviai, taip pat pritardami šiai tezei, bet siekę išlaikyti vadovaujančio etnosu vaidmenį besiformuojančioje modernioje pilietinėje visuomenėje, gynė etnografinės Lietuvos valstybingumo koncepciją. Todėl, išbėgėjęs 1905 metų Rusijos demokratinei revoliucijai, jie suskubo tų pačių metų gruodžio 4–5 dienomis sukviesti Lietuvių susirinkimą, kitaip dar vadinamą Didžiuoju Vilniaus Seimu, ir pasi-

⁹ Demokratas [Višinskis, P.]. „Demokrato balsas“, min. veik., p. 90.

¹⁰ P-tis [Vileišis, J.]. Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų, *Varpas*. 1905, nr. 7/8, p. 73. Plačiau žr.: Miknys, R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius, 1991, p. 180–187.

remdami tautos valia paskelbė siekią Lietuvos valstybingumo „etnografinėse ribose“: „Reikalauti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, išrinkto visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos tikėjimo.“¹¹ Kokia šios akcijos prasmė ir reikšmė liaudies tapsmo tauta procesui parlamentarizmo idėjos skalėje?

Visų pirma, noriu atkreipti dėmesį, kad organizatoriai gerai žinojo, ką daro, kviesdami lietuvių, o ne Lietuvos suvažiavimą, Lietuvos Steigiamąjį Seimą, kurio idėją visus 1905 metus skleidė LSDP ir LDP. Turint galvoje minėtą istorinės Lietuvos valstybingumo modelį, toks Seimas galėjo pakoreguoti lietuvių etnopolitinę orientaciją ir modernios pilietinės visuomenės pobūdį (ne lietuvių, kaip kad įvyko tarpukario Lietuvos praktikoje, o Lietuvos). Rengėjai suvokė, kad šis Seimas nebuvo tikroji tautos atstovybė. Juridiškai, ypač bendrųjų demokratinių principų realizavimo požiūriu, jis neturėjo formalaus tautos įgaliojimo. Rinkimai buvo tiesioginiai ir laisvi, tačiau nebuvo visuotiniai lygūs ir slapti. Pats Seimas formaliai buvo nelegalus ir jis nesprenė, o tik kėlė suverenių tautos teisių klausimą¹². Tačiau, Seimo nutarimus ir dalyviai, ir jų rinkėjai, nepaisydami tokio juridinio neapibrėžtumo, laikė sau privalomais. Jie tapo moraliu tautos įsipareigojimu. Seimas tiek nutarimais, tiek ir savo organizacija formavo naują demokratinę tradiciją, buvo, galima sakyti, pirmoji modernios Lietuvos parlamentarizmo idėjos praktika, parlamentarizmo užuomazga. Šio teisiškai neįforminto renginio dalyviai vadovavosi visuotinai priimtinomis teisės normomis ir demokratiniiais principais. Svarbiausias dalykas, kuris buvo pasiektas šiame Seime, – tai valstietijos, kaip gausiausio to meto visuomenės sluoksnio, įpilietinimo faktas. Valstiečiai, kurie gausiai dalyvavo Seime, į jį važiavo neturėdami aiškaus supratimo apie Lietuvoje ir Rusijoje vykstančius procesus, o grįžo rankose turėdami veiklos programą, suvokdami būtinumą vyk-

¹¹ S-lius, J. [Basanavičius, J.] *Iš didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, Vilnius, 1925, p. 20

¹² Plačiau apie DVS: Motieka, E. *Didysis Vilniaus seimas* [antras, papildytas leidimas], Vilnius: LII, 2005, p. 176–177, 184–185, 262.

dyti „lietuviškos valdžios“ nutarimus. Valstiečiai Seime buvo suprasti ir patys nemažai suprato. Jie suvokė, kad yra tokie patys lietuviai, kaip ir inteligentai, tik mažiau mokyti. Juk Seimo nutarimai privalomi ir jiems, valstiečiams, ir inteligentams. Per Seimo posėdžius ir po jų vyko valstiečių sąmonės perversmas. Seimas vainikavo valstiečių identifikavimosi su tam tikra tauta, visuomene procesą. Nuo to laiko galima aiškiai konstatuoti, kad lietuvių valstietijos politinės sąmonės lygis pakilo ir tai jau leidžia apibūdinti valstietiją kaip sluoksnį, tampantį pilietinės ir politinės visuomenės subjektu. Tai liudytų kad ir toks naivus Žemaitijos valstiečio, dalyvavusio Seime, atsakymas Rusijos žandarui, kvotusiam jį 1907 metais. Žandaro paklaustas, ką daręs 1905 metais Vilniaus susirinkime, žemaitis išdidžiai atšovė, esą jis „rinkęs Lietuvos karalių!“

Taigi, jokiais būdais negalima užmiršti, kad Didysis Vilniaus Seimas, būdamas pirmąja parlamentarizmo idėjos apraiška, pradėjo naują šiuolaikinio laisvo ir lygaus tarp lygių žmogaus formavimo etapą, kurį vėliau, 1917–1920 metais, užbaigė formalus visuomenės įpilietinimas pasiremiant jaunos lietuviškos visuomenės 1918 metais sukonstruotu naujosios Lietuvos valstybės statiniu. Šis teiginys nusako ir Lietuvos parlamentarizmo europietiškąją dimensiją. Nes visiems gerai žinoma, kad Vakarų politinės civilizacijos kasdienybėje valstybė yra visuomenės kūrinys, tuo pačiu metu ji yra svarbiausia visuomenės korporacija, t. y. visuomenės dalis. Kita vertus, visuomenė siauresne ir griežtesne prasme – tai ne visa bendruomenė ir tikrai ne liaudis. Visuomene laikytinas tik sąmoningas, organizuotas, solidarus, gebantis bendruosius interesus pakylėti virš asmeninių gyventojų sluoksnius. Kaip tik toks sluoksnis ir skelbė 1918 m. vasario 16 d. nutarimą, organizavo valstybę, rūpinosi parlamentarizmo plėtojimu, didvyriška partizanine kova bandė stabdyti nuožmią Lietuvos sovietizaciją, pagimdė ir išplėtojo Lietuvos Sąjūdį ir vėl paskelbė Lietuvos Nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d. aktu.

Vilnius, 2018 m. kovo 29 d.